

Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550. Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, İstanbul, 2008, (Türkçesi: Ahmet Cemal), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, (ISBN: 978-975-6437-82-7).

Özgün adı *The Shaping of the Ottoman Balkans 1350-1550* olan eser girişle birlikte yedi bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde (s.1-14) Lowry, Osmanlı Balkanlarının şekillenmesini temelde tahrir defterleri ve mevcut mimari kalınlardan hareketle inceleyerek oluşturduğunu belirtmektedir. Bölgeyle ilgili 1431-1500 yılları arasında düzenlenmiş 57 tahrir defteri olduğunu tespit eden yazar, bu defterlerden hareketle umar tahsisatıyla ödüllendirilmiş 12500 idarecinin biyografisini derlemeyi başardığını ileri sürerek, idareciler bağlamında “Yeniçeriler”le ilgili bir literatür incelemesi yapmaktadır. Kayıtlardan elde ettiği sonuçlara göre umar sahibi idarecilerin 1/3'ünün Hıristiyan olduğu sonucuna varmıştır. Buradan hareketle Osmanlı'nın erken dönemdeki gelişmesini İslâmiyeti yaymayı ve din kardeşliğini hedefleyen bir çabadan ziyade “yayılmacı konfederasyon” olarak yorumlamaktadır. Ancak bu yorumunun Evrenos Gazi ve evladının bıraktığı mimari mirası gördüğü zaman değiştiğini de bu bölümde itiraf etmektedir. Giriş bölümü, yazarın ele aldığı diğer bölümlerin birkaç paragraflık özetleriyle bitirilmiştir.

Birinci bölüm (s.15-64), “Hacı Evrenos'un Ayak İzlerinde: 14. Yüzyılda Batı Trakya'nın Osmanlılar Tarafından Fethinin Yeni Bir Yorumu” başlığını taşımaktadır. Bölüm önsözünde Evrenos Gazi'nin Fetret döneminde kılıçla aldığı toprakları antlaşmalarla terk etmeye razı olmayan bir yönetici-komutan portresi çizdiği belirtilir. Evrenos'un arkadaşı Hacı İlbe'yin Edirne'nin 35 km. güneybatısında, Dimetoka'nın 10 km. kuzeydoğusunda inşa ettirdiği ve günümüze ulaşmış durumdaki kulesi, tarihçilerin ve günümüz araştırmacılarının tetkikleri de dikkate alınarak anlatılmaktadır. Hacı İlbe'y Kulesi, Bizans İmparatoru VI. Kantakuzenos'un 1331'de yaptırdığı ve hazine dairesi olarak inşa edilen kuleye bitişik olarak bina edilmiştir. Bu kulenin bölgenin 1358'deki fethinden hemen sonra yapılmış olabileceğini ileri süren yazar, Hacı İlbe'yin Kantakuzenos'un gösterişli kulesine bitişik olarak bu kuleyi neden yaptırdığını tartışmaz. Dimetoka'da Çelebi Mehmet Camisi, Oruç Paşa Hamamı ve Oruç Paşa Türbesinin günümüze ulaşmış üç önemli yapı olduğu vurgulanarak caminin inşasına I.Bayezid döneminde başlandığı ve fetret devrinden sonra Çelebi Mehmet zamanında (1413-1420) tamamlandığı belirtilir. Ahşap kubbenin ve taşıyıcı ayaklardaki yazıların 14. yüzyıldan kaldığı belirtilirse de bu görüş yeterince kaynak ve malzemeyle desteklenmemiştir. Oruç Paşa'nın 1398-99 tarihli hamamı bugün harap haldedir ve günümüze ulaşamamış bir medreseye gelir getirmesi için inşa edilmiştir. Oruç Paşa'nın 1417 tarihli baldaken tarzı türbesi de kubbesi yapılmış olarak ayaktaadır.

1357 yılında fethedilen Ferecik'te Gazi Süleyman Paşa Camisi (Panaghia Kosmosoteira Kilisesi) kiliseden dönüştürülmüş bir yapıdır ve Hadidi gibi kimi 16. yüzyıl yazarlarınca Rumeli'de hutbe okunmuş ilk eserdir. Günümüze harabe halinde ulaşmış bir su yolu ve oldukça zengin kaynak ve belgeyle tartışılmış Musa Çelebi Camisi (bugün Ayios Nikolaos kilisesi) bölgede bilinen diğer Osmanlı eserleri olarak dikkati çekerler. Ferecik'in yakınındaki Traianoupolis'teki han ve kaplıca Evrenos Gazi'nin inşa ettirdiği ve günümüze ulaşmış iki anıttır. Ayrıca yine burada bulunan Nefes Sultan Tekkesi'nin Evrenos Gazi'nin himayesinde bölgeye ulaşmış dervişlerce inşa edilmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Bugün sadece minare harabelerinin kaldığı Makri/Miri İçkale Camisi'nin Evliya Çelebi'nin anlatımlarından hareketle I. Bayezid döneminden bir yapı olduğu belirtilerek, Gümülcine'deki Evrenos Gazi Zaviye-İmareti, Narlı Köyü Köprüsü, Kereviz Köyde Kütük Baba Türbesi bölgedeki diğer erken Osmanlı yapıları olarak tarihsel belgeler ışığında ele alınmıştır. Yenice Vardar'daki Evrenos Gazi Hamamı ve Türbesi de bu bölümde anlatılarak, Evrenos Gazi'nin bir yağma-çapul önderi olmaktan ziyade, bölgede sürekli yaşamayı amaç edinmiş ve bunlar için zaviye, hamam, han gibi yapılar inşa ettirmiş ince zevkli, stratejist ve belki Bektaşiliğe meyilli bir uçbeyi olarak tanımlanmasını daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır.

İkinci bölüm "Yunan Topraklarının İskanında İmaretlerin ve Zaviyelerin Rolü, 1370-1670" başlıklı olup, bölgede 1370-1570 arasında inşa edildiği belirlenen imaretlerin işlendiği bir haritayla başlamaktadır (s.65-106). Bu bölüme Ömer Lütfü Barkan'ın kolonizatör Türk dervişleriyle ilgili ünlü makalesiyle giriş yapan Lowry, kuruluş yılları Osmanlısının en önemli kurumlarından biri olarak imaretleri (aşevleri) görür ve Orhan, Murad ve Bayezid tarafından en az sekiz imaret inşa ettirilmiş olduğunu ileri sürer. Son yıllarda imaretler üzerine ciddi araştırmalar yapan Amy Singer'in bir makalesini hem Evliya Çelebi hem de E.Hakkı Ayverdi'nin çalışmalarını iyi değerlendirememiş bir tetkik olarak nitelendiren Lowry, bu iki kaynağı referans olarak Kuzey Yunanistan'ın 22 şehir, köy ve kasabasında 65 imaret olduğunu tespit ederek listelemiştir. Köyleriyle birlikte Dimetoka'da sekiz imaret olduğu, bunlardan ikisinin Evliya Çelebi tarafından "çorba mutfağı" şeklinde tanımlandığı belirtilerek Singer'in burada sadece bir imaret kaydettiği ileri sürülür. Benzer şekilde Kara Ilıca, Gümülcine, Yeni Bazar, Doyran, Karasu Yenicesi, Kavala, Serez, Demirhisar, Drama, Selanik, Vardar Yenicesi, Vodina, Karaferya, Filorina, Serfiçe, Yanya, Narda, Yenişehir, Ezdin, Tırhala, Ağrıboz, Alasonya ve Modon yerleşimlerindeki imaret sayıları Singer'in makalesine göre karşılaştırılmıştır. Evrenos Gazi'nin ilk fethettiği bölgelerden biri olan İpsala'da yer alan beş imareten ilkinin Evrenos'un inşa ettirmiş olduğu ve 17. yüzyılda Evliya tarafından ziyaret edildiği kaydedilmektedir. Yine Evrenos Gazi'nin Gümülcine'deki konutunun zaman içinde bir imarete dönüştüğü, Evrenos'un oğullarının ve bir torununun Kuzey Yunanistan'da 12 imaret yaptırmasına dikkat çekilir. Ayende ve ravendeye (gelip geçen yolcular) hizmet eden bu kuruluşlarda, çevredeki fakirlere de (bunların çoğu Hıristiyandır) yiyecek sağlanması yerli halkın idareyle bütünleşmesini pekiştirmiştir. Evrenos Gazi'nin Serez, Selanik, Vardar Yenicesi ve Vodina'da birer imaret kurduğu, torunu Gazi Mehmet Beğ'in Karaferya'da, oğlu Burak Beğ'in de Yenişehir'de iki imaret inşa ettirdiği çeşitli kaynaklardan hareketle kaydedilmektedir. Özellikle dervişler, tüccarlar ve yoksullara sağladıkları hizmetler bakımından Balkanların Müslümanlaştırılmasında en büyük katkıyı yapan zaviye-imaretlerin merkezi yönetim tarafından kuruluş yıllarında teşvik edilmiş bir kurum olduğuna dikkat çekilir ve çeşitli tarihî ve günümüz kaynağından hareketle 14-16. yüzyıl Kuzey ve Orta Yunanistan'da 267 zaviyenin ismi listelenir.

Kitabın üçüncü bölümü "Selanik'teki Yedi Kule Kalesi: Şehir'in Fetihten Sonraki Tarihi Üzerine Bize Anlattıkları" başlıkladır (s.107-138). Selanik'in İstanbul'dan önce fethedilmiş en önemli şehirlerden biri olduğu belirtilerek Yedi Kule Kalesinin giriş kapısı üzerindeki kitabenin analizi yapılmıştır. Kitabenin, Selanik kalesinin fethinden sonra 12 Haziran 1431 yılında II. Murad tarafından Çavuş Beğ'e inşa ettirilen kuleyi tarihlediği belirtilerek, bu bakımdan kitabenin Osmanlı mimarlığında atuf kitabesi olarak ilk örneği teşkil ettiği vurgulanır. Ayrıca metin içinde kitabeli diğer 15. yüzyıl örnekleriyle karşılaştırma yapılmış ve nihayet kulenin bağlı olduğu kalenin de şehrin ilk fethi (1390'lar) sırasında inşa edilmiş olup olmayacağı sorgulanmıştır. Bu sorgulama çeşitli kaynaklar üzerinden yapılmış, dendakronolojik ve arkeolojik herhangi bir bulgu üzerinden yola çıkılmadığından sonuçsuz kalmıştır.

"Osmanlı Mimari Mirası ve 14-15. Yüzyıllarda Siroz (Serres) Şehrinde Ekonomi" başlığı kitabın dördüncü bölümünü oluşturmaktadır (s.139-208). Kitap içinde 70 sayfalık bir yer tutan bu bölümde yazar Osmanlı fatihlerinin ve yöneticilerinin Balkanlardaki kent hayatını ne ölçüde teşvik edip canlandırdıklarını sorgulayacağını ve bunu mimari mirasla birlikte 1455 ve 1478 tarihli iki tahrir defterinden hareketle yapacağını belirtmektedir. Lowry, Balkanlar üzerine önemli çalışmaları bulunan Machiel Kiel'in yaklaşık 40 yıl önce Serez'le ilgili yayınlanmış makalesinde, Osmanlı döneminden kalmış üçü cami, biri hamam, diğeri bedesten olmak üzere beş yapının ele alındığını kaydederek ve kendisinin bu yapılara değişik türlerde 12 örnek daha eklediğini belirtir. Yazarın ele alıp tartıştığı ilk mimari miras örneği Serez'in fethinden birkaç yıl sonra inşa edilen Çandarlı Çifte Hamamı'dır. 2004 yılında Çandarlı Halil Paşa Hamamı'nın bir ayakkabı mağazası olduğunu tespit eden yazar, dükkan sahibinin zaman içinde hamamının restorasyonunu yaptırıp bir çarşı olarak kullanmayı hedeflediğini nakleder ve ayrıca şehirde farklı üç hamam kalıntısının olduğunu bildirir. Bugün şehirde bulunan su kemerinin de 14. yüzyıldan kalma bir eser olduğu, 1478 tarihli tahrir defterinde dört Hıristiyanın su kemeri, saray-ı amire ve hamamın tamiratından sorumlu kişiler olarak kayde-

dilmis olmasından hareketle ileri sürülür. Şehrin üçüncü en eski yapısı olarak Çandarlı İbrahim Paşa'nın 1485-86 da yaptırdığı bedesten anlatılır. Zincirli Cami olarak bilinen ve aslında 15. yüzyıl sonlarında II. Bayezid'in kızı Selçuk Hatun tarafından yaptırıldığı ileri sürülen eser, üzerinde çok tartışılmış bir yapıdır. Kitabesi olmayan bu yapı hakkında, vakfiye gibi çeşitli tarihsel belgelerin yanı sıra dendakronolojik bir rapordan da referanslar verilerek, eserin 1492 yılında inşa edilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Ağacın kesildiği tarihten çok daha sonra yapıda kullanılmış olabileceği dikkate alındığında, dendakronolojik yöntemlerin her zaman sağlıklı sonuçlar vereceğine şüpheyle bakılabilir. Yine de caminin güneyinde yapılan ekti sonucunda ortaya çıkan temellerin Selçuk Sultan'ın vakfiyesinde belirtilen medreseye işaret ettiğinden hareketle eserin banisi olarak Selçuk Sultan ve inşa tarihi olarak 1492 yılı kabul edilmiştir. Yazarın ele aldığı bir başka eser Gedik Ahmet Paşa'nın oğlu ve Selçuk Sultan'ın eşi Mehmet Bey'in yaptırdığı cami (1492) ve mesire alanıdır. Mimari miras bağlamında ele alınıp tartışılan son eser ise 15. yüzyılda inşa edilip 1519'da genişletilen Mustafa Beğ Camisi'dir.

Serez'in 1478 tarihli tahrir defterindeki bilgiler Trabzon ve Selanik'in kayıtlarıyla karşılaştırılmış, defterdeki bazı kişilerin coğrafi ve etnik kökenleriyle tanımlandıkları belirtilmiş ancak bunlar içinde Hristiyan bulunmadığı vurgulanmıştır. Şehirdeki 881 vergi mükellefinin 672'sinin meslek unvanıyla belirtilmesini şaşırıcı bulan yazar, bunun şehre bir göç dalgasıyla (muhtemelen 1455'deki veba salgınından sonra) gelmiş olmalarından kaynaklanmış olmasıyla açıklanabileceğini ileri sürer. Şehirde bir darphane bulunduğu hem burada darb edilmiş birkaç altın ve gümüş sikke fotoğrafıyla hem de tarihi belgelerle ispat edilmiştir. Tahrir defterinde kayıtlı 25 mahalleden 22'sinin bir cami veya mescit adı taşımaktan ziyade kişi adıyla anılması da çarpıcı bulunan sonuçlardandır. Bazı mahallelerin belirli bir meslek adıyla tanımlanması ve Hristiyanlardan üçte birinin Müslüman adını taşıyan mahallede oturuyor olması da ilginç bulunan kayıtlardandır. Sicilden çıkan dinî alt yapıya yönelik sonuçlar ise 2975 Müslüman içinde 25 imam, 1666 Hristiyan içinde 15 rahip veya keşiş olduğudur. Dinî ve sosyal yapılarla ilgili olarak 1478 tarihli tahrir defterinden şehirde 43 zaviye ve 8 imaret olduğu belirtilmektedir. Yine defterden öğrenildiğine göre, Müslümanlardan 92, Hristiyanlardan 41 kişi tekstil, 70 Müslüman ve 19 Hristiyanın da deri sektörlerinde meslek sahibi olduğu ve bedestende 70 işyeri sahibinden 26'sının Müslüman tacirler olduğudur. İlginç olan bir başka kayıt şehirdeki 16 kasabın tamamının Hristiyan olmasıdır. Osmanlı fetihlerinin Balkan şehirlerinin ekonomisini geriletliğini ileri sürenlerin Serez örneğini yeniden incelemelerini tavsiye eden yazar, şehrin iki temel iktisadi sektörünün tekstil ve deri sanayi olduğunu ifade eder.

Kitap içinde kısa tutulmuş bölümlerden (s.209-226) biri, beşinci bölüm olup "Osmanlı Dönemi Zihne'sinin İzlerinde: Kuzey Yunanistan'ın Tarihi İçin Kaynaklar Olarak Arkeoloji, Tahrir Defterleri ve Seyyahların Anlatukları" başlıklıdır. Drama ile Serez arasında bir kasaba olan ve bugün terk edilmiş durumdaki Zihne'nin 15. ve 16. yüzyıl sicillerinde Vilayet-i Rum'un bir parçası olduğu belirtilerek bölgenin 1374 yılında Evrenos Gazi tarafından fethedildiği ve fetih öncesi tarihinin karanlık olduğuna dikkat çekilir. Lowry, Osmanlı dönemi Kuzey Yunanistan'ın diğer kasaba ve şehirlerinde yaptığı gibi burayı da 1455, 1478 ve 1530 tarihli tahrir kayıtları ve arkeolojik kalıntılardan hareketle inceler. 1455 yılı kayıtlarına göre ahalisinin % 94'ü Hristiyan olan Zihne'de 160'ı Müslüman toplam 2567 kişi yaşamaktadır. Müslümanların başında Yunus adında bir imam bulunmakta ve 32 hane reisinden 7'si tekstil sektöründe meslek sahibi olarak kaydedilmiştir. Kayıtlarda geçen bir kiremit fabrikasından dolayı şehir ekonomisinin diğer önemli sektörünün seramik endüstrisi olduğuna dikkat çekilir. Hristiyanlardan 395 hane reisi içinde 20'sinin rahip olduğu ifade edilerek, bu sayının 543 hanelik bir Hristiyan nüfus için alışılmadık bir rakam olduğu belirtilmekte ve bunun Prodromos Manastırına mensup rahiplerin de Zihne sakini olarak kaydedilmiş olmasıyla açıklanabileceği vurgulanır.

1478 tarihli sicile göre Müslüman nüfus yine 160 iken Hristiyan nüfusun 119 kişi eksilmiş olduğu belirtilir. Hem 1455 hem de 1478 tahririnde Hristiyanların hiçbirisi bir meslek veya zanaat unvanıyla kaydedilmemiştir. Kasabanın 1530'da ise, toplam 43 hane Müslüman 489 hane Hristiyanından teşekkül ettiği, bir cami, iki mescit, bir hamam ve ayrıca 45 keşişli iki manastıra sahip

olduğu kaydedilmiştir. Evliya Çelebi'nin notlarıyla zenginleştirilen bölüm, bugün tamamen terkedilmiş olan bu kasabada cami (1490'lar), hamam, han, sarnıç, kale ve 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin methettiği çömlerden kalıntıların resimleriyle tamamlanmıştır.

Altıncı bölüm "İbrahim Paşa ve Osmanlı Dönemi Kavala'nın Oluşması, 1478-1667" başlığını taşımaktadır (s.227-242). 1387 yılında Osmanlı topraklarına katılmış olan Kavala'nın 1478 tahririnde 407'si Hıristiyan, 60'ı Müslüman toplam 467 nüfuslu küçük bir köy gibi görüldüğü ve 1519 yılında da bu görüntünün değişmediği kaydedilir. Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sine göre, Kavala'nın Bizans dönemi müstahkem mevkiilerinin yerine Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde kale inşa edilmiştir. 1530 yılı tahrir kayıtlarında bu kaleden, içinde bir dizdar, bir imam, bir kethüda ve beş topçuyla 34 muhafız bulunan bir ikamet birimi olarak bahsedilmiştir. Kavala'nın bir köyden şehir kimliğine bürünmesi Kanunî'nin veziri İbrahim Paşa'nın buraya inşa ettirdiği avlulu büyük bir kervansaray, bedesten, cami, imaret, medrese, mektep, tekke, hamam, sebil ve su kemerinden oluşan külliye sayesinde olmuştur. 1530'da 445 olan nüfus, 1569'da 1280'e çıkmıştır. Şehir nüfusu içinde 30 hanelik bir Yahudi toplumunun yer alması geçmiş yıllara göre çarpıcı bir değişiklik olarak gözlenir. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi'ye göre nüfus 1000 hane (5000 kişi) olarak kaydedilmiştir. Sonuç olarak Kanunî'nin veziri İbrahim Paşa'yı modern Kavala'nın banisi olarak zikretmenin yanlış olmayacağı vurgulanır.

Kitaptaki son bölüm "Osmanlı Hamam Kültürü veya Makedonya'da 15. Yüzyıla Ait ve Az Bilinen İki Osmanlı Kaplıcası" başlıklı olup Langadas ve Beşik Gölü kıyısında kalmış bazı Osmanlı kaplıcasının harabeleri hakkında Mehmet Âşık (1586), Evliya Çelebi (1667), İnciciyan (1790) gibi bürokrat ve seyahatçilerin notlarıyla zenginleştirilmiş anlatımı içermektedir (s.234-256).

Eser bir sonuç bölümü ve ona eklenmiş bibliyografya ile tamamlanmıştır.

YILDIRAY ÖZBEK